

FORSKNINGSETISKE
RETNINGSLINJER FOR
SAMFUNNSVITENSKAP,
HUMANIORA, JUSS OG TEOLOGI

Innhold

FORORD	4
INNLEDNING	5
Formål	5
Forskningsetikk.....	5
Etiske retningslinjer og juridiske lover	6
Instanser som ivaretar særskilte hensyn og krav.....	7
A) FORSKNING, SAMFUNN OG ETIKK.....	10
1. Forskningens verdier	10
2. Forskningens frihet	10
3. Forskningens ansvar	11
4. Forvaltning av forskningsetikk.....	12
B) HENSYN TIL PERSONER	13
5. Respekt for menneskeverdet.....	13
6. Vern av personer.....	13
7. Ansvar for å informere	14
8. Informasjonsplikt, samtykke og konsesjon	15
9. Konfidensialitet	17
10. Begrenset gjenbruk og deling av data.....	18
11. Lagring av personopplysninger	18
12. Ansvar for å unngå skade og urimelige belastninger	19
13. Hensyn til tredjepart	20
14. Hensyn til beskyttelse av barn	20
15. Hensyn til privatliv og familieliv.....	21
16. Hensyn til andres verdier og handlingsmotiveer	22
17. Hensyn til menneskers ettermæle	22
18. Ansvar for å fremtre med klarhet	23
C) HENSYN TIL GRUPPER OG INSTITUSJONER.....	24
19. Hensyn til private interesser	24
20. Hensyn til offentlig forvaltning	24
21. Hensyn til utsatte grupper.....	24
22. Forskningens uavhengighet	25

23. Vern av kulturminner.....	25
24. Forskning i andre kulturer	26
25. Grenser for kulturell anerkjennelse	27
D) FORSKERSAMFUNNET	28
26. Vitenskapelig redelighet	28
27. Plagiat	28
28. God henvisningsskikk.....	29
29. Medforfatterskap	29
30. Etterprøving og etterbruk.....	30
31. Habilitet	31
32. Forpliktelse i kollegiale forhold	31
33. Forholdet mellom student og veileder	32
34. Veileder og prosjektleders ansvar.....	33
E) OPPDRAGSFORSKNING	34
35. Balanse mellom ulike typer forskning.....	34
36. Styling av forskningsoppdrag.....	34
37. Forskerens ansvar i forskningsprosjekter	34
38. Forskeres uavhengighet	35
39. Åpenhet om finansiering	36
40. Fremstilling og bruk av forskningsresultatene	36
41. Rett og plikt til offentliggjøring.....	37
F) FORSKNINGSFORIDLING	38
42. Formidling som faglig oppgave.....	38
43. Krav til individer og institusjoner.....	38
44. Tverrfaglig diskusjon og demokratisk allmennhet	39
45. Deltakelse i samfunnsdebatt	40
46. Formidling og etterrettelighet.....	40
47. Tilbakeføring av forskningsresultater.....	41
VEDLEGG 1: De nasjonale forskningsetiske komiteene – Faste oppgaver	42

FORORD

De tre nasjonale forskningsetiske komiteene (NEM, NENT og NESH) ble etablert i 1990 etter et forslag i Stortingsmelding nr. 28 (1988–89) *Om forskning*. I 2007 ble komiteene hjemlet i forskningsetikkloven. Samtidig ble det opprettet et Nasjonalt utvalg for granskning av redelighet i forskning. Med virkning fra 1. januar 2013 ble De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) opprettet som et eget forvaltningsorgan under Kunnskapsdepartementet. FEK er en viktig del av det norske forskningssystemet, og skal fremme god og etisk forsvarlig forskning. De tre komiteene og Granskningsutvalget er del av forvaltningsorganet.

Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) er et faglig uavhengig og rådgivende organ, som blant annet skal sørge for at de forskningsetiske retningslinjene til enhver tid er gode verktøy for å fremme god og etisk forsvarlig forskning (Jf. vedlegg 1: Faste oppgaver).

Første versjon av retningslinjene ble vedtatt av NESH i 1993 og har siden kommet i reviderte utgaver i henholdsvis 1999 og 2006. I denne revisjonsrunden har retningslinjene vært drøftet løpende i komiteen siden 2013 og ble sendt på nasjonal høring i mai 2015. Dette er altså den fjerde utgaven av NESH' *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*.¹

Oslo, mai 2015

Bjørn Hvinden, Leder

Medlemmer (2014–2017)

Kirsten Johanne Bang, Kjersti Fjørtoft, Ingegerd Holand, Roar Johnsen, Ivar Kolstad, Tor Monsen, Anne Nevøy, Erling Sandmo, May-Len Skilbrei og Elisabeth Staksrud, Knut Martin Tande, Pål Ulleberg og Lisbeth Øyum

Vidar Enebakk, Sekretariatsleder

---

¹ NESH, [Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi](#), Oslo (1993) 2006.

INNLEDNING

Formål

Formålet med de forskningsetiske retningslinjene er å gi forskere og forskersamfunnet kunnskap om anerkjente forskningsetiske normer. Retningslinjene skal tjene som utgangspunkt for å vurdere hvordan en kan utvise ansvar og godt forskningsetisk skjønn, avklare etiske dilemmaer, forebygge vitenskapelig uredelighet og stimulere til forskningsetisk bevissthet og refleksjon. De er dessuten ment å tjene som støtte for forskningsetisk vurdering og rådgiving i enkelttilfeller, i planleggingen av et bestemt prosjekt eller ved rapportering av funn fra et utført prosjekt.

NESH' retningslinjer er laget med utgangspunkt i samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, men har også et bredere anvendelsesområde blant annet for psykologi og pedagogikk. I teksten brukes begrepet «humaniora og samfunnsvitenskap» i som samlebetegnelse for retningslinjenes virkeområde.

De forskningsetiske retningslinjene er forpliktende for både individer og institusjoner. Den enkelte forsker og forskningsinstitusjon har et selvstendig ansvar for å sikre at forskningen de utfører er god og etisk forsvarlig. Det er viktig at institusjonene tydeliggjør sine roller og ansvar for forskningsetikk på alle nivå. Alle institusjoner må ha opplegg for finansiering, administrasjon og styring som sikrer at forskningen skjer i henhold til forskningsetiske normer og retningslinjer.

Forskningsetikk

Begrepet «forskningsetikk» viser til et mangfold av verdier, normer og institusjonelle ordninger som bidrar til å konstituere og regulere vitenskapelig virksomhet. Forskningsetikk er en sammenfatning eller kodifisering av praktisk vitenskapsmoral. Forskningsetiske retningslinjer er konkretiseringer av forskersamfunnets grunnleggende normer og verdier. De har sin begrunnelse i vitenskapelig allmenmoral, slik allmenn etikk har sitt grunnlag i samfunnets allmenmoral.

De forskningsetiske retningslinjene handler hovedsakelig om «forskning», men gjelder også annen forskningsbasert virksomhet som undervisning, forskningsformidling, ekspertvirksomhet og institusjonsforvaltning. Begrepet «forskning» omfatter her også arbeidet til studenter og stipendiater på alle nivå. Retningslinjene gjelder videre all forskning i offentlig og privat regi, være seg grunnleggende forskning, anvendt forskning eller

oppdragsforskning. De kommer også til anvendelse i virksomheten til konsulentfirmaer, i den grad de utfører oppgaver forbundet med forskning, for eksempel systematisk innsamling og bearbeiding av informasjon om personer, grupper eller organisasjoner med sikte på å frambringe ny kunnskap om et nærmere avgrenset spørsmål.

Retningslinjene er forankret i forskningsetiske normer, som regulerer forskningsaktiviteten på ulike områder og i ulike relasjoner:

- 1) Normer for god vitenskapelig praksis, knyttet til forskningens søken etter sikker, dekkende og relevant kunnskap (akademisk frihet, åpenhet, etterprøvbare etc.)
- 2) Normer som regulerer forskersamfunnet (redelighet, etterrettelighet, habilitet, kritikk etc.)
- 3) Forskningens forpliktelse ovenfor de som deltar i forskningen (respekt, menneskeverd, fortrolighet/konfidensialitet, fritt og informert samtykke etc.)
- 4) Forskningens relasjon til resten av samfunnet (uavhengighet, samfunnsansvar, forskningsformidling etc.)

De to første gruppene av etiske normer er *interne*, knyttet til forskersamfunnets selvregulering, mens de to siste gruppene er *eksterne*, knyttet til forholdet mellom forskning og samfunn.² Noen ganger er det glidende overgang mellom normer, for eksempel er nøyaktighet og etterrettelighet forutsetninger for etterprøvbare. I andre tilfeller står normer i et motsetningsforhold, og da er det nødvendig å balansere ulike hensyn, for eksempel avveiningen mellom samfunnets behov for ny kunnskap og den mulige belastning forskningen påfører deltakere og andre berørte. I noen prosjekter reiser forskningen også helt nye spørsmål, for eksempel ved forskning på Internett, hvor de anerkjente normene og retningslinjene ikke alltid er dekkende.³ I slike tilfeller påligger det forskere og forskersamfunnet spesielt ansvar for å avklare etiske dilemmaer og utvise godt skjønn.

Etiske retningslinjer og juridiske lover

De forskningsetiske retningslinjene har ikke samme rolle eller funksjon som juridiske lover.

---

² Internasjonalt blir ofte de to første knyttet til et begrep om *Research Integrity* (RI), mens de to siste kan knyttes til en bredere begrep om *Responsible Research and Innovation* (RRI), jf. [Horizont 2020](#).

³ Se også [Etiske retningslinjer for forskning på menneskelige levninger](#) (2013), utarbeidet av Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget) som ligger rundt NESH, samt NESH' [Forskningsetiske retningslinjer for internettforskning](#), Oslo 2003 (til revisjon i 2015).

Retningslinjene er først og fremst et hjelpemiddel for forskere og forskersamfunnet. De peker på relevante faktorer forskere bør ta hensyn til, men som de ofte må veie mot hverandre og mot andre krav og forpliktelser.

Selv om skillet mellom jussen og etikken ofte kan være uklart, er de grunnleggende forskjellige. Begge er normative, men etikkens normer er formulert som retningslinjer heller enn påbud og forbud. De forskningsetiske retningslinjene er ment å virke rådgivende, veiledende og forebyggende. De angir hva forskerne bør ta i betraktning og gjøre for at forskningen skal være etisk forsvarlig. Forskningsetikken er følgelig basert på akademisk frihet og forskersamfunnets selvregulering. Derfor ligger også det primære forskningsetiske ansvaret hos forskerne og forskningsinstitusjonene. Uten denne friheten og frivilligheten mister forskningsetikken mye av sin moralske verdi.

Noen av de etiske normene som er nedfelt i de forskningsetiske retningslinjene, finnes også i lovgivningen. For eksempel er krav om personvern og hensyn til menneskeverd både hjemlet i personopplysningsloven og dekket i de forskningsetiske retningslinjene (Del B).⁴ Bryter forskere de rettslige normene i loven, kan de bli rammet av straff og andre sanksjoner. Slike reaksjoner settes da inn fordi forskerne har brutt lovene, ikke fordi de har handlet i strid med de forskningsetiske retningslinjene. Forskersamfunnets selvregulering i forskningsetiske spørsmål kan imidlertid også komme i konflikt med jussens lovregulering.

NESH er ikke et tilsyns- eller kontrollorgan og har ingen domsfunksjon eller sanksjonsmidler. NESH gir heller ikke forhåndsgodkjenning av forskningsprosjekter. NESH' rolle i oppfølging av retningslinjene er, for det første, å svare på henvendelser om konkrete forskningsopplegg og gi vurderinger og råd om avveininger av ulike forskningsetiske hensyn. For det andre avgir NESH uttalelser om prinsipielle forskningsetiske spørsmål som forelegges komiteen. For det tredje kan NESH ta opp aktuelle og viktige forskningsetiske spørsmål på eget initiativ. Endelig skal NESH også bidra i arbeidet med å forebygge vitenskapelig uredelighet.

Instanser som ivaretar særskilte hensyn og krav

I saker som ikke bare angår forskningsetikk, men også andre lover og rettigheter, overlapper NESH sine oppgaver med flere andre instanser som ivaretar særskilte hensyn og krav:

a) Granskningsutvalget

---

⁴ [Personopplysningsloven](#).

- b) De regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskning (REK)
- c) Rådet for taushetsplikt og forskning
- d) Personvernombudet for forskning
- e) Datatilsynet

Selv om de juridiske sidene ved slike saker da blir ivaretatt av andre, vil forskningsetikken alltid være et supplerende og utfyllende hensyn.

a) Granskningsutvalget er et nasjonalt utvalg for *granskning av redelighet* i forskning. Utvalget skal vurdere og behandle konkrete saker hvor det er mistanke om alvorlige tilfeller av uredelighet.⁵

b) Medisinske og helsefaglige forskningsprosjekter som har som formål å frembringe ny kunnskap og sykdom og helse, skal vurderes etter helseforskningsloven. Slike prosjekter krever forhåndsgodkjenning av en *regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk* (REK).⁶

c) Personopplysninger som befinner seg hos offentlig forvaltning, vil normalt være underlagt *taushetsplikt*. Forvaltningsloven gir imidlertid, på visse vilkår og innenfor forvaltningslovens område, adgang til fritak fra taushetsplikten for opplysninger til bruk i forskning. Fritak fra taushetsplikten kan gis av det enkelte fagdepartement, men denne adgangen til dispensasjon er ofte delegert til underliggende etater. Med mindre forvaltningsorganet som avgjør spørsmålet om fritak finner det klart at søknaden bør innvilges eller avslås, eller dersom forskerne skal henvende seg direkte til dem som har krav på taushet, skal det innhentes en uttalelse fra *Rådet for taushetsplikt og forskning*, jf. forvaltningslovforskriften.⁷

d) Ved *behandling av personopplysninger* stiller personopplysningsloven⁸ krav om at en skal ivareta personlig integritet og sikre privatlivets fred. Personopplysninger er opplysninger og vurderinger som enten direkte eller indirekte kan knyttes til en person, for eksempel gjennom navn, fødselsnummer eller e-postadresse, eller gjennom en sammenstilling av

---

⁵ [Forskningsetikkloven](#) § 5.

⁶ [Helseforskningsloven](#).

⁷ [Forvaltningsloven](#) § 13 d; [Forvaltningslovforskriften](#).

⁸ [Personopplysningsloven](#).

bakgrunnsopplysninger. Elektronisk behandling av slike opplysninger er *meldepliktig* og skal som hovedregel være basert på frivillig og informert *samtykke*. For institusjoner med personvernombud er meldeplikten til Datatilsynet erstattet med en meldeplikt til personvernombudet.⁹ Noen forskningsinstitusjoner har lokale personvernombud, men for mange forskningsinstitusjoner i Norge er denne oppgaven ivaretatt av Personvernombudet for forskning tilknyttet Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

Personvernombudets hovedoppgave er å bidra til at institusjonene kan ivareta lovpålagte plikter knyttet til internkontroll og kvalitetssikring av egen forskning. Personvernombudet kan også bistå med veiledning og råd i personvernspørsmål. Prosjekter som behandler personopplysninger, kan ikke igangsettes før en prosjektvurdering fra personvernombudet foreligger.

e) Hovedregelen ifølge personopplysningsloven er at *Datatilsynet* må gi konsesjon til behandling av *sensitive* personopplysninger, men forskningsprosjekter er unntatt fra denne konsesjonsplikten gitt at prosjektet er tilrådd av et personvernombud.¹⁰ Sensitive personopplysninger er for eksempel opplysninger om helseforhold, rasemessig eller etnisk bakgrunn, seksuelle forhold, samt politisk, filosofisk eller religiøs oppfatning. Noen prosjekter som behandler sensitiver personopplysninger, er ikke omfattet av unntaksbestemmelsen i personopplysningsforskriften, og krever uansett konsesjon fra Datatilsynet.¹¹

Dersom prosjektet er konsesjonspliktig, kan Personvernombudet bistå med å utforme søknad om konsesjon, samt å oversende denne til Datatilsynet. Datatilsynet vurderer blant annet om samfunnets interesse for ny kunnskap klart overstiger ulempene forskningen kan medføre for den enkelte. Datatilsynet kan gi konsesjon under forutsetning av at bestemte vilkår følges, og da vil slike vilkår være rettslig bindende for forskere. Prosjekter som er konsesjonspliktige, kan ikke igangsettes før konsesjon fra Datatilsynet foreligger.

---

⁹ [Personopplysningsloven](#) § 31; [Personopplysningsforskriften](#) § 7-12.

¹⁰ [Personopplysningsloven](#) § 33, første ledd; [Personopplysningsforskriften](#), § 7-27

¹¹ Prosjekter som utløser konsesjonsplikt kan være prosjekter som behandler sensitive personopplysninger og;

- Er av stort omfang (over 5000 personer) og lang varighet (over 15 år) og/eller
- Benytter store datasett som ikke er tilfredsstillende avidentifisert eller pseudonymisert, og/eller
- Utfører frafallsanalyser som ikke er basert på samtykke, og/eller
- Bruker av data fra de pseudonyme helseregistre (IPLOS og Reseptregisteret)

A) FORSKNING, SAMFUNN OG ETIKK

1. Forskningens verdier

Forskere skal følge forskningsetiske normer, som sannferdighet, upartiskhet og ydmykhet.

Forskning er søken etter ny og bedre innsikt. Det er en systematisk og sosialt organisert virksomhet regulert av ulike normer og verdier. Vitenskapens viktigste forpliktelse er idealet om å søke sannhet. Samtidig er det slik at forskningen aldri har noen garanti for å nå dette målet. De fleste konklusjoner er foreløpige og begrensede. Vitenskapens normer har likevel en verdi i seg selv som retningsgivende og regulerende både for forskerens sannferdighet og forskersamfunnets sannhetssøken.

I humaniora og samfunnsvitenskap er ofte innlevelse og fortolkning en integrert del av forskningsprosessen. Forskerens verdier og forståelseshorisont inngår nødvendigvis som en del av forskningen. Forskjellige faglige tilnærminger og teoretiske ståsted kan dessuten åpne for ulike, men likevel rimelige tolkninger av det samme materialet. Det er derfor viktig å reflektere over og redegjøre for hvordan egne verdier og holdninger kan påvirke valg av tema, datakilder og tolkninger. Redelighet i dokumentasjon, konsistens i argumentasjon, upartiskhet i vurderinger og åpenhet om usikkerhet er felles forskningsetiske forpliktelser, uavhengig av verdimessig eller vitenskapsteoretisk posisjon.

2. Forskningens frihet

Både forskere og forskningsinstitusjoner har ansvar for å sikre faglig frihet og forskningens uavhengighet, spesielt når temaet er kontroversielt eller når strategiske eller kommersielle hensyn legger press og føringer på forskningen.

Vitenskapens normer om originalitet, åpenhet og etterprøvbarhet kan komme i konflikt med andre parters ønske om å hindre eller styre forskningen. Forskning må sikres mot ytre og indre press som begrenser utforskningen av velbegrunnede problemstillinger, som kan gå på tvers av økonomiske, politiske, sosiale, kulturelle eller religiøse interesser og tradisjoner. Dette er noe av bakgrunnen for lovfestingen av akademisk frihet i 2007, som pålegger

institusjonene å fremme og verne akademisk frihet.¹² Normen om forskningens frihet eksisterer imidlertid uavhengig av lovfestingen, samtidig som loven nå slår fast at undervisning, forskning, samt faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid skal skje i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige og etiske prinsipper. Det er argumenters holdbarhet og relevans, samt kvaliteten på dokumentasjonen som underbygger forskerens slutninger, som skal styre kunnskapsproduksjonen i vitenskapelig forskning, ikke etablerte interesser og tradisjoner i eller utenfor forskersamfunnet.

Retten og plikten til åpenhet og offentliggjøring av forskning tilsier at resultater og konklusjoner ikke må bli holdt tilbake eller selektivt rapportert. Det må heller ikke legges føringer på hvilke resultater forskningen skal lede til. Dette krever ordninger for å sikre både institusjoners uavhengighet og forskeres uavhengighet innenfor institusjonene. Forskning forutsetter friheten til å søke, produsere og formidle vitenskapelige innsikter til en bred offentlighet.

Det er varierende frihetsgrad innen henholdsvis grunnleggende forskning, anvendt forskning og oppdragsforskning. Like fullt må all forskning sikres mot press som truer god og etisk forsvarlig forskning. Også oppdragsforskning utenfor universitets- og høyskolesektoren skal ha rutiner for å sikre forskningens integritet, for eksempel slik det er nedfelt i Kunnskapsdepartementets «Standardkontrakt for oppdragsforskning» fra 2006.¹³

3. Forskningens ansvar

God forskning forutsetter frihet fra styring og kontroll, mens samfunnets tillit til forskning forutsetter ansvarlighet både fra den enkelte forsker og fra forskningsinstitusjonene.

Forskningens ansvar er regulert av vitenskapelige, etiske og juridisk normer. Samtidig griper forskningen inn i våre liv, på godt og ondt. Forskning er verdifull, samtidig som den kan skade. Forskning har derfor også en samfunnsmessig rolle og et samfunnsansvar, være seg *instrumentelt* som kunnskapsgrunnlag for samfunnsmessige beslutninger, *kritisk* som kilde til korrektiver og alternative handlingsvalg, eller *deliberativt* som leverandør av forskningsbaserte argumentasjon til det offentlige ordskiftet.

Det stilles høye krav til forskeres begrunnelse for valg av spørsmålsstillinger, metoder og analytiske perspektiver, samt kvaliteten på den dokumentasjon som skal underbygge

---

¹² [Universitets- og høyskoleloven](#) § 1-5.

¹³ Kunnskapsdepartementet (2006), «[Standardkontrakt for oppdragsforskning](#)». Se også rapporten fra De nasjonale forskningsetiske komiteer (2003), «[Oppdragsforskning: åpenhet, kvalitet, etterrettelighet](#)».

slutninger og konklusjoner, slik at forskning i minst mulig grad preges av forutinntatte oppfatninger og ubevisste vurderinger. De metodekrav forskersamfunnet stiller til begrunnelse, dokumentasjon og villighet til å revidere synspunkter i lys av velfundert kritikk, kan tjene som en modell for hvordan vi kan hanskles med uenighet i andre deler av samfunnet.

God og etisk forsvarlig forskning innbefatter også vurderinger av utilsiktede og uønskete konsekvenser. Forskeren må forsikre seg om at forskningen ikke bryter med lover og regler eller utgjør en risiko for mennesker, samfunn og natur i tråd med de forskningsetiske prinsippene om bærekraft og føre-var.¹⁴

Forskning må formidles på en saklig måte, og kunnskapens forutsetninger, begrensninger og grad av usikkerhet bør inngå i formidlingen. Videre har forskere innenfor humaniora og samfunnsvitenskap et spesielt ansvar for å opprettholde og videreutvikle norsk som forskningsspråk. Et norsk forskningsspråk er viktig som grunnlag for tilbakeføring av resultater til de berørte, samt for formidling til allmennheten og til det offentlige ordskiftet om forskning, samfunn og etikk.

4. Forvaltning av forskningsetikk

Både forskere og forskningsinstitusjoner har ansvar for å sikre god og etisk forsvarlig forskning gjennom forebygging av uredelighet og forvaltning av forskningsetiske retningslinjer.

Institusjonene bør legge til rette for opprettholdelse og utvikling av god forskningsskikk. De må formidle forskningsetiske retningslinjer til ansatte og studenter, samt sørge for opplæring i forskningsetikk og relevante rettsregler som regulerer forskning. Dette vil bidra til forskningsetisk refleksjon og gode diskusjoner i grunnmiljøene om forskningsetiske normer og dilemmaer.

Institusjonene må sikre en forsvarlig forvaltning av forskningsetikkens veiledende og rådgivende funksjon slik at fordelingen av ansvar og roller er tydelig. I denne sammenheng vil de forskningsetiske retningslinjene være viktige verktøy for å forebygge uønsket praksis og sikre god og etisk forsvarlig forskning. Institusjonene bør også ha tydelige prosedyrer for håndtering av mistanker og beskyldninger om uredelighet og andre alvorlige brudd på god forskningsskikk, for eksempel gjennom opprettelsen av uredelighetsutvalg med ansvar for tilsyn og granskning.

---

¹⁴ NENT, *Føre-var prinsippet: Mellom forskning og politikk*, NENT-publikasjon nr. 11, Oslo 1997.

B) HENSYN TIL PERSONER

5. Respekt for menneskeverdet

Forskere skal arbeide ut fra en grunnleggende respekt for menneskeverdet.

Menneskeverd er knyttet til individets ukrenkelighet. Respekten for menneskeverdet er formalisert og nedfelt i en rekke internasjonale lover og konvensjoner om menneskerettigheter (jf. [Grunnloven § 102](#)). I forskningsetikken innebærer det at enkeltindivider har interesser og integritet, som ikke kan settes til side i forskningen for å oppnå økt innsikt eller for å gagne samfunnet på andre måter. Forskningen skal verne om personlig integritet, sikre frihet og selvbestemmelse, respektere privatliv og familieliv, samt beskytte mot skade og urimelig belastninger. Forskningen kan fremme menneskeverd, men også true det. Forskeren må derfor vise respekt for menneskeverdet i valg av tema, ovenfor dem som deltar i forskningen, og i publisering og formidling av forskningsresultatene.

6. Vern av personer

Forskere skal respektere de utforskede persons autonomi, integritet, frihet og medbestemmelse.

Vern av personer handler i rettslig forstand om å beskytte den enkelte slik at personvern ikke blir krenket gjennom behandling av personopplysninger. Forskningen må skje i samsvar med grunnleggende personvern hensyn, herunder personlig integritet, privatlivets fred og en ansvarlig behandling av personopplysninger (jf. personopplysningsloven). For forskere er særlig aktsomhet påkrevet

- når selvrespekt eller andre viktige verdier for individet står på spill;
- når de som er gjenstand for forskning i liten grad kan velge selv om de vil delta i forskningsprosessen, for eksempel ved forskning på Internett eller ved en institusjon;
- når individet har redusert eller manglende evne til å ivareta sine egne behov og interesser;
- når individet aktivt bistår med å skaffe informasjon til forskningen, for eksempel ved å la seg observere eller intervju;
- når individet kan identifiseres, direkte eller indirekte, ved at enkeltpersoner eller miljøer kan gjenkjennes i publikasjoner og annen formidling av forskningen.

7. Ansvar for å informere

Forskningsdeltakere skal bli tilstrekkelig informert om forskningsfeltet, forskningens formål, hvem som har finansiert prosjektet, hvem som får tilgang til informasjonen, hvordan resultatene er tenkt brukt, samt følgene av å delta i forskningsprosjektet.

Hva slags informasjon som er påkrevet, avhenger av forskningens art: om den skjer ved feltstudier, eksperimenter, eller på Internett. Ulikt kildemateriale og datagrunnlag kan også reise ulike hensyn: om det er snakk om personopplysninger, sensitiv informasjon, tidligere innsamlet materiale, anonymisert materiale, eller informasjon innhentet via Internett. Ved behandling av personopplysninger og sensitiv informasjon, har forskeren også en lovfestet *informasjonsplikt* og må dessuten innhente *samtykke* fra dem som deltar i eller er gjenstand for forskningen (jf. Innledning, samt Punkt 8).

Informasjonen skal gis på nøytral måte for å unngå utilbørlig press, for eksempel i form av et informasjonsskriv. Informasjonen skal være tilpasset mottakernes evne til å forstå, og den må gis med utgangspunkt i kunnskap om informantenes kulturelle bakgrunn. Informasjonen må gis på et språk som blir forstått. I enkelte forskningsprosjekter kan det være nødvendig med tolk for å få gitt den nødvendige informasjonen. Det kan også være relevant å informere om mulige goder som kan følge av forskningen, men denne informasjonen må være tydelig og ikke skape urealistiske håp eller forventninger hos den enkelte som deltar i forskningen. Der det er relevant, plikter forskeren å gjøre det klart at deltakelse i forskningen ikke vil påvirke rettigheter til offentlige ytelser eller utfall av saker og søknader.

Et unntak fra hovedregelen er ved observasjon på åpne arenaer, på gater og torg, som vanligvis kan skje uten å informere dem det gjelder. Samtidig er det slik at registrering av informasjon og interaksjon ved hjelp av ulike medier og teknologiske hjelpemidler (foto, video, lydopptak etc.), innebærer at observasjonsmaterialet blir lagret. Registreringen og lagringen kan dermed danne grunnlag for et personregister. Som regel vil dette kreve at folk informeres om at de blir forsket på, hvor lenge materialet blir oppbevart, og hvem som skal bruke det. Også forskning på og via Internett står i en særstilling, og ikke alt som er åpent tilgjengelig på nettet er offentlig. NESH har derfor utarbeidet egne retningslinjer for internettforskning.¹⁵

Et annet unntak er personer i offentlighetens lys, som kan oppleve at deres frihet blir truet av den økte oppmerksomheten som blir dem til del. De kan imidlertid ikke sies å få sin

---

¹⁵ NESH, [Forskningsetiske retningslinjer for internettforskning](#), Oslo 2003 (til revisjon 2015).

frihet truet i samme grad som andre personer, i den grad de selv frivillig har oppsøkt offentlig oppmerksomhet eller har akseptert posisjoner som medfører offentlig oppmerksomhet. Offentlige personer må regne med at de offentlige sidene ved det de gjør, kan bli gjenstand for forskning. Hensynet til offentlige personers selvbestemmelse og frihet medfører likevel at de bør informeres om hensikten med forskningen, når de deltar som informanter.

Et tredje unntak er når informasjon ikke kan gis før forskningen settes i gang, for eksempel dersom det ikke kan oppgis hva som er den egentlige hensikten med et eksperiment. Slike unntak må begrunnes i forskningens verdi og mangelen på alternativer, og særlig aktsomhet må utvises for å ivareta respekten for menneskeverdet og vernet av personene. Ofte er det mulig å gi deltakere generell informasjon om prosjektet på forhånd, og detaljert informasjon etterpå, både om prosjektet og om hvorfor de ikke ble fullt informert i forkant.

8. Informasjonsplikt, samtykke og konsesjon

Ved behandling av personopplysninger har forskeren informasjonsplikt og må dessuten innhente samtykke fra dem som deltar i eller er gjenstand for forskningen. Samtykket må være informert, frivillig, uttrykkelig og dokumenterbart.

Kravet om samtykke er forankret i personopplysningsloven, og all behandling av personopplysninger i forskning må meldes til et personvernombud. Ved behandling av sensitive personopplysninger, kreves det konsesjon fra Datatilsynet (jf. Innledningen).

Kravet om samtykke skal sikre personers vern av frihet og selvbestemmelse, samt forebygge krenkelser av personlig integritet. Samtykket skal være basert på informasjon om prosjektets formål, metode, risiko, mulig ubehag og andre konsekvenser som kan ha betydning for deltakerne. Fritt og informert samtykke gjør det også mulig å gjennomføre forskning som innebærer en viss risiko for belastninger.

At samtykket er *fritt*, betyr at det er avgitt uten ytre press eller begrensninger av personlig handlefrihet. Slikt press kan også komme av forskers eget nærvær, eller via autoritetspersoner forsker har vært i kontakt med. Belønning eller betaling av informanter kan påvirke informanters vilje og motivasjon til å delta i forskningsprosjekter, og det kan påvirke hvilke svar informanter gir, noe som kan utgjøre en feilkilde i de innsamlede data. At samtykket er *informert*, betyr at informanten orienteres om det som angår hans eller hennes deltakelse i forskningsprosjektet. Behovet for forståelig informasjon til deltakerne er spesielt stort når forskningen innebærer risiko for belastninger. At samtykket er *uttrykkelig* betyr at deltakerne

klart og tydelig gir til kjenne at de både er informert om og innforstått med hva deltakelsen i forskningsprosjektet faktisk innebærer. De skal gis reelle muligheter til å unnlate å delta i forskningen uten ulemper for dem selv, og de skal informeres om at de til enhver tid har rett til å avbryte sin deltakelse uten at dette får negative konsekvenser. Prosjektansvarlig må sikre at informasjonen også faktisk er forstått av forskningsdeltakerne. Avhengig av metode er dette et ansvar som ikke opphører i og med at en avtale er signert, men krever fortløpende årvåkenhet fra forskerens side. At samtykket er *dokumenterbart* betyr som hovedregel at det foreligger en signert samtykkeerklæring fra forskningsdeltakerne. I noen sammenhenger kan det imidlertid være mer hensiktsmessig med andre former for samtykke, men kravet om dokumentasjon gjelder uansett.

Manglende eller redusert samtykkekompetanse

For noen typer forskning er informert, fritt samtykke vanskelig å oppnå. Slik forskning kan reise etiske problemer dersom behovene for beskyttelse mot skade, eller behovene for frihet, selvbestemmelse og privatliv, trues i vesentlig grad. Forskeren har i slike tilfeller et spesielt stort ansvar for å ivareta deltakernes integritet. Dette kan for eksempel gjelde forskning som omfatter personer som enten har redusert eller manglende evne eller mulighet til å gi fritt og informert samtykke.

Spørsmålet om redusert eller manglende samtykkekompetanse oppstår gjerne i forbindelse med forskning som omhandler barn, personer med psykiske lidelser, personer med psykisk utviklingshemming, personer med demens og ruspåvirkete personer. Personer som ikke er i stand til å avgi et informert samtykke, skal som hovedregel bare inkluderes i forskning som a) ikke kan utføres på personer som er i stand til å samtykke, og b) kan sannsynliggjøre at den aktuelle forskningen er til direkte eller betydelig nytte for den enkelte eller gruppen som det forskes på. Ved forskning der kunnskapen kan komme den aktuelle gruppen til gode, men den direkte nytten for den enkelte som inkluderes er fraværende, usikker eller ligger langt frem i tid, er det en forutsetning for å inkludere personer som ikke selv kan avgi et informert samtykke, at risikoen og belastningen ved studien er ubetydelig for den som inkluderes.

Forskning uten samtykke

Deltakernes frihet og selvbestemmelse kan i enkelte tilfeller respekteres selv om samtykke ikke innhentes på forhånd. Selv om informert samtykke er den klare hovedregelen også i prosjekter hvor deltakerne ikke selv deltar aktivt, kan unntak fra kravet om informert

Samtykke i visse tilfeller være aktuelt i situasjoner der forskningen ikke innebærer fysisk kontakt med forsøkspersonene, opplysningene som behandles er lite sensitive, og der forskningen samtidig har en nytteverdi som klart overstiger ulemper som kan påføres den inkluderte. Det siste kan være aktuelt når forskeren ønsker å bruke foreliggende registerdata i forskningen og det ikke er praktisk mulig å innhente samtykke fra alle dem som registrene omfatter. I slike tilfeller har forskeren et særlig ansvar for å begrunne konkret hvilken nytteverdi resultatene vil kunne få, og for å informere berørte og allmennheten om prosjektets formål og resultater, f.eks. gjennom Internett eller andre medier som aviser, radio og TV (jf. også punkt 10).

9. Konfidensialitet

All informasjon om personlige forhold skal som hovedregel behandles konfidensielt og i fortrolighet. Personlige opplysninger skal vanligvis være aidentifisert, mens publisering og formidling av forskningsmaterialet vanligvis skal være anonymisert. I bestemte situasjoner må forskere likevel balansere taushetsplikt og varslingsplikt.¹⁶

Når forskeren lover informanten konfidensialitet, er det med et løfte om at informasjonen ikke skal formidles videre på måter som kan identifisere informanten. Forskerens troverdighet og deltakernes tillit til forskningen er nært knyttet til konfidensialitet. Samtidig har kravet om konfidensialitet en juridisk side knyttet til vern av personlig integritet og privatlivets fred.

På den annen side er det slik at både forvaltningsloven og personopplysningsloven setter grenser for hva slags konfidensialitet forskeren kan love informantene, og i bestemte situasjoner må taushetsplikten vike for varslingsplikten, for eksempel ved mistanke om straffbare handlinger eller ved mistanke om omsorgssvikt, overgrep eller mishandling av barn og unge. Forskningsdeltakere skal derfor være informert om at andre kan få tilgang til materialet.

I historiske og personrettede studier tilsier metodekravet om etterprøvbarhet at konfidensialitet ikke alltid kan sikres. I studier hvor samtykke ikke kan innhentes, må forskeren vise særlig aktsomhet. Konfidensialitetskravet gjelder også for håndtering av materiale som er underlagt kildevern, selv om lovverket på dette punkt er uklart.¹⁷

---

¹⁶ De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK), [Forskeres taushetsplikt og meldeplikt](#), redigert av Hallvard Fosshem (NESH) og Helene Ingjerd (NENT), Oslo 2013.

¹⁷ Jf. Eivind Smith, *Taushetsplikt og kildevern for forskere*, NESH, Oslo 1998.

10. Begrenset gjenbruk og deling av data

Identifiserbare personopplysninger innsamlet for ett bestemt forskningsformål kan ikke uten videre benyttes til annen forskning.

I forskning er deling av data ofte en forutsetning for kumulasjon, komparasjon og kritisk etterprøving av andres resultater. Deling av data kan bidra til økt åpenhet og kvalitetssikring i forskningen. Samtidig reises forskningsetiske utfordringer knyttet til personvern og kravet om informert samtykke. Derfor bør normen om åpenhet og deling av data, spesielt i omfattende registerforskning, balanseres mot andre forskningsetiske hensyn og krav.

Gjenbruk av personidentifiserbare opplysninger forutsetter vanligvis samtykke fra forskningsdeltakerne. Dette gjelder ikke for *anonymiserte* data, innsamlet for eksempel til statistikk, hvor forskeren ikke kan koble personer og data. Ved anonymitet vet ikke forskeren hvilket individ opplysningene og materialet stammer fra. Anonymitet må imidlertid ikke forveksles med *avidentifiserte* opplysninger, hvor personlig informasjon er fjernet slik at ingen utenforstående kan vite hvem forskningsdeltakerne er, men hvor forskeren har mulighet til å koble personer og data.

Gjenbruk av slike avidentifiserte opplysninger forutsetter samtykke dersom registerstudiene suppleres med informasjon hentet gjennom aktiv kontakt med informantene. Ved gjenbruk og koplinger mellom slike datasett, for eksempel i registerstudier av stort omfang, lang varighet eller ved bruk av geodata, kan det også være mulig å lokalisere eller identifisere enkeltindivider indirekte. I så fall bør det etterstrebtes å innhente samtykke på nytt, selv om det i praksis kan være vanskelig. Hvis det ikke anses mulig å innhente samtykke, har forskeren et særlig ansvar for å begrunne hvorfor forskningen likevel er av så stor nytteverdi at det kan rettferdiggjøre å fravike dette prinsippet. Dessuten har forskeren også i slike tilfeller en generell informasjonsplikt, både i forhold til direkte berørte og allmennheten (jf. punkt 8).

11. Lagring av personopplysninger

Opplysninger om identifiserbare enkeltpersoner skal lagres forsvarlig. Slike opplysninger skal ikke lagres lenger enn det som er nødvendig for å gjennomføre formålet med behandlingen.

Personvernet er ikke bare et vern av den enkelte borger mot misbruk, men også av borgere som gruppe overfor statsmakten. Derfor ligger det strenge regler til grunn for etableringen av

offentlige personregistre. Dette må imidlertid veies mot de goder som kan oppnås gjennom forskning på registerbaserte opplysninger. Det er også viktig å bevare materiale for fremtidige generasjoner, men det krever at regelverk for arkivering skal følges. Det er viktig å etablere og følge gode rutiner for å sikre kvalitet, gjenbruk og eventuell sletting av registre eller annen informasjon som kan knyttes til enkeltindivider.

Lagring av opplysninger om identifiserbare enkeltindivider utløser vanligvis informasjonsplikt og krav om samtykke fra dem det gjelder. Forskeren bør vurdere behovet for lagring av slike opplysninger, som gjør det mulig å identifisere enkeltpersoner. Det må stilles strenge krav til hvordan lister med navn eller andre opplysninger som gjør det mulig å identifisere enkeltpersoner oppbevares og tilintetgjøres. Dersom lagring av slike opplysninger er nødvendig, bør de identifiserende opplysningene lagres separat. Det øvrige forskningsmateriale som lagres, kan inneholde et referansenummer som knytter seg til listen med personopplysningene. Disse opplysningene (som personlister, feltnotater, intervjumateriale) skal oppbevares forsvarlig i en tidsbegrenset periode, og slettes så snart de har tjent sitt opprinnelige formål.

12. Ansvar for å unngå skade og urimelige belastninger

Forskere har et ansvar for å unngå at forskningsdeltakerne blir utsatt for skade eller andre alvorlige og urimelige belastninger.

I humanistisk og samfunnsvitenskapelig forskning er det som oftest liten sjanse for at forskningsdeltakerne blir utsatt for fysisk risiko. Samtidig er mulige psykiske belastninger vanskeligere å definere og forutse, og det kan være vanskelig å vurdere eventuelle langsiktige virkninger. «Belastning» brukes her i en vid betydning, og dekker både hverdagslige ubehag, fare for retraumatisering, samt mer alvorlig skade forskningen kan påføre forskningsdeltakerne. Forskere har uansett et ansvar for at forskningsdeltakerne ikke blir utsatt for alvorlige eller urimelige belastninger.

Risiko for å påføre mindre alvorlige belastninger må imidlertid avveies i forhold til forskningens samfunnsnytte og verdien for dem som deltar i forskningen. Slik nytte og verdi bør forskeren begrunne så konkret som mulig, også overfor de berørte (gjennom debriefing i etterkant). Forskeren bør også påse for at informantene får tilbud om å bearbeide eventuelle problemer som er oppstått som følge av deltakelse i prosjektet.

13. Hensyn til tredjepart

Forskeren bør vurdere og foregripe virkninger på tredjepart som ikke er direkte inkludert i forskningen.

Intervju, arkivstudier og observasjon fører gjerne til at forskeren får informasjon om langt flere personer enn de som står i fokus for studien. Forskningen kan få virkninger for privatliv og nære relasjoner hos personer som ikke selv inngår i forskning, men som trekkes inn som nærstående til informantene. I noen tilfeller, for eksempel ved observasjon av grupper og miljøer, kan det være vanskelig å ta hensyn til personer som ikke direkte har gitt samtykke, som aktivt har takket nei, og som likevel forblir i situasjonen. Forskeren har uansett ansvar for å sikre personvernet til tredjepart eller andre som direkte eller indirekte er berørt av forskningsprosjektet.

Kvalitative undersøkelser foregår ofte i små og gjennomsluktige miljøer, og i slike undersøkelser blir derfor vernet av tredjepart spesielt viktig. Det bør tas hensyn til mulige negative konsekvenser for tredjepart, spesielt der barn er indirekte involvert i forskningen.

I et samfunn der forskningsresultatene brukes til å vurdere og korrigere beslutninger, er det ofte uunngåelig at forskning kan ha negative konsekvenser for grupper og institusjoner. Forskeren bør være oppmerksom på mulige utilsiktede virkninger av forskningen, for eksempel at andre medlemmer av en gruppe føler seg urimelig eksponert. Hensynet til belastninger for tredjepart bør veies opp mot hensynet til forskningens kritiske funksjon og sannhetssøken.

14. Hensyn til beskyttelse av barn

Barn og unge som deltar i forskning har særlige krav på beskyttelse.

Forskning om barn og deres liv og levekår, er verdifull og viktig. Barn og unge er sentrale bidragsyttere i denne forskningen. Deres behov og interesser ivaretas på andre måter enn ved forskning med voksne deltakere. Barn er individer i utvikling og har ulike behov og evner i forskjellige faser. Forskeren må ha tilstrekkelig kunnskap om barn til å kunne tilpasse både metode og innhold av forskningen til den aldersgruppen som skal delta. Det skal gis alderstilpasset informasjon om prosjektet og dets konsekvenser, informasjon om at deltakelse er frivillig, og at de når som helst kan trekke seg fra undersøkelsen. Men bruk samtykke er mer problematisk ved forskning om barn enn ved forskning med voksne deltakere. Barn er

ofte mer villig til å adlyde autoriteter enn voksne er, og opplever ofte at de ikke kan protestere. De har heller ikke alltid oversikt over konsekvensene av å gi forskerne informasjon.¹⁸

Mindreårige som har fylt 15 år kan som hovedregel selv samtykke til innhenting og bruk av egne personopplysninger. Er barna under 15 år, må det vanligvis innhentes samtykke fra foresatte. Et unntak er innhenting av sensitive opplysninger, som bare kan innhentes med samtykke fra foreldre. I slike tilfeller er det også krav om konsesjon fra Datatilsynet.¹⁹

Samtidig er det viktig å behandle mindreårige som selvstendige individer. Ifølge barnelova skal mindreårige som er fylt 7 år, eller yngre barn som også er i stand til danne seg egne synspunkter om en sak, bli informert og få mulighet til å si sin mening. Når barnet er fylt 12 år, skal det legges stor vekt på hva barnet mener. I tillegg til foresattes formelle samtykke, er derfor barnas egen aksept nødvendig i den grad de evner å gi uttrykk for den.

Kravet om konfidensialitet gjelder spesielt når barn deltar i forskning. Samtidig kan det oppstå situasjoner hvor forskeren enten er juridisk eller etisk forpliktet til å formidle taushetsbelagte opplysninger, være seg til barnets pårørende, voksne hjelpere eller barneverntjenesten. Opplysningsplikten gjelder for eksempel hvis forskeren får kjennskap til at barn utsettes for mishandling, overgrep eller omsorgssvikt.

Det kan også være interessekonflikt mellom barn og deres foresatte. I så fall er det viktig å avklare barnets mulighet til å gi samtykke på egne vegne. I noen tilfeller kan det være riktig å la barn og unge delta i forskningen uten foreldrenes samtykke.

15. Hensyn til privatliv og familieliv

Forskeren skal vise respekt for individets privatliv og familieliv. Informanter har krav på å kunne kontrollere hvorvidt sensitiv informasjon om dem selv skal gjøres tilgjengelig for andre.

Respekten for privatlivets fred tar sikte på å beskytte personer mot uønskede inngrep og mot uønsket innsyn. Dette gjelder ikke bare følelsesmessige forhold, men også spørsmål som angår sykdom og helse, politiske og religiøse anskuelser og seksuelle legning.

Forskere bør være spesielt lydhøre når de stiller spørsmål som angår intime forhold og

---

¹⁸ De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK), [Barn i forskning. Etiske dimensjoner](#), redigert av Hallvard Fossheim (NESH), Jacob Hølen (NEM) og Helene Ingierd (NESH), Oslo 2013.

¹⁹ Forbrukerombudet og Datatilsynet, [Barn og unges personopplysninger: Veiledning for innhenting og bruk](#),

unngå å sette informanter under press. Hva som oppfattes som følsomme opplysninger, kan variere mellom personer og grupper.

Skillet mellom privat og offentlig sfære kan noen ganger være vanskelig å trekke, for eksempel ved forskning på og via Internett. Ved bruk av materiale fra slik interaksjon må forskeren ta tilbørlig hensyn til at folks forståelse av hva som er privat og hva som er offentlig kommunikasjon i slike medier kan variere.²⁰

16. Hensyn til andres verdier og handlingsmotiver

Forskeren skal ikke tillegge informanter og aktører irrasjonelle eller lite aktverdige motiver uten at det kan gis overbevisende dokumentasjon og begrunnelse. Forskeren skal vise respekt for verdier og holdninger hos forskningsdeltakerne, ikke minst når disse avviker fra det som er mest vanlig i storsamfunnet.

Forskning angår ofte minoriteters atferd og verdier, for eksempel religiøse grupper, etniske minoriteter, ungdomsgrupper eller politiske subkulturer. Enkelte kan oppleve denne forskningen som utleverende eller krenkende. Forskeren skal respektere forskningsdeltakernes selvforståelse, og unngå fremstillinger som svekker deres legitime rettigheter.

I mange humanistiske og samfunnsvitenskapelige forskningsprosjekter, der handlinger ofte benyttes i forklaringer, spiller aktørers motiver ofte en sentral rolle. Utforskning av motiver er ofte beheftet med usikkerhet, ikke minst ved forskning på andre kulturer eller historiske epoker. Det bør derfor skilles tydelig mellom beskrivelse og tolkning, eller mellom dokumentasjon av faktiske hendelsesforløp og ulike mulige fortolkninger av slike forløp.

Samtidig vil en stor del av aktørenes motiver fremgå av deres sosial roller. Eksempelvis kan forskere ofte anta at politikere søker innflytelse, at bedriftsledere vil sikre overskudd, eller at det finnes konflikter mellom generasjonene. Det kreves sterkere belegg for å tillegge aktørene mer spesielle motiver. Handlingsforklaringer som tillegger aktører lite aktverdige motiver eller andre motiver enn det de påberoper seg selv, stiller særlige krav til dokumentasjon og begrunnelse.

17. Hensyn til menneskers ettermæle

Det er grunn til varsomhet når avdøde mennesker gjøres til gjenstand for forskning.

---

11 NESH, [Forskningsetiske retningslinjer for internettforskning](#), Oslo 2003 (til revisjon 2015).

Det faktum at avdøde mennesker ikke kan ta til motmæle, må ikke svekke kravet til dokumentasjon og etterrettelighet. Respekt for avdøde og for de etterlatte tilsier at forskeren bør velge sine formuleringer med omhu. Når graver og menneskelige levninger gjøres til gjenstand for forskning, må de behandles med respekt.²¹

18. Ansvar for å fremtre med klarhet

Forskeren har et ansvar overfor forskningsdeltakerne for å klargjøre begrensninger, forventninger og krav som følger med rollen som forsker.

Forskeren har et ansvar for å tydeliggjøre grensene for forskningsrelasjonen i situasjoner hvor forskeren opptrer med flere roller i forhold til sine informanter. Det kan for eksempel være kombinasjon av rollene som forsker og behandler ved evaluering av behandlingstilbud. Deltakende observasjon i feltarbeid kan også medføre at forskeren etablerer vennskap og opparbeider fortrolige forhold til (noen av) sine informanter. Parallelle roller kan være verdifulle for forskningen, men bruk av informasjon innhentet gjennom parallelle roller til forskningsformål, krever samtykke.

---

²¹ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget), [Etiske retningslinjer for forskning på menneskelige levninger](#), Oslo 2013.

C) HENSYN TIL GRUPPER OG INSTITUSJONER

19. Hensyn til private interesser

Forskeren skal respektere de legitime grunner private bedrifter, interesseorganisasjoner o.l. har til ikke å få offentliggjort opplysninger om seg selv, sine medlemmer og sine planer.

Det kan være av stor allmenn interesse å få informasjon om hvordan private bedrifter og interesseorganisasjoner fungerer i samfunnet. Bedrifter og organisasjoner har ingen juridisk plikt til å gi opplysninger uten der det er særskilt lovbestemmelse for spesielle typer opplysninger. Slike institusjoner bør likevel stille arkiver til disposisjon for forskning. Dersom de nekter innsyn, skal det respekteres.

For forskere som velger å forske på organisasjoner som i utgangspunktet ikke ønsker forskningen utført, stilles det særlige krav til omhyggelighet i dokumentasjon og metodebruk. Det kan forekomme situasjoner der forskere får grunn til å tro at det skjer overgrep eller alvorlige lovbrudd. Da kan det likevel være etisk forsvarlig å fortsette forskningsprosessen, gitt at overgrepet ikke kan avdekkes eller dokumenteres på andre måter.

20. Hensyn til offentlig forvaltning

Offentlige organer bør stille seg til disposisjon for forskning om sin virksomhet.

Befolkningen har en legitim interesse i hvordan samfunnsinstitusjonene fungerer. Dette tilsier at forskere i størst mulig grad bør ha adgang til innsyn i offentlig forvaltning og organer.

Offentlige arkiver bør kunne gjøres til gjenstand for forskning. Begrensninger i innsynsretten kan begrunnes i hensyn til personvern eller til overordnede nasjonale interesser eller sikkerhetshensyn. Hemmeligstemplett materiale bør nedgraderes så snart det er forsvarlig.

21. Hensyn til utsatte grupper

Forskere har et spesielt ansvar overfor utsatte gruppers interesser i løpet av hele forskningsprosessen.

Utsatte og svakstilte personer og grupper vil ikke alltid være rustet til å beskytte sine interesser overfor forskere. Forskere kan dermed ikke ta for gitt at vanlige prosedyrer for informasjon og samtykke sikrer individenes selvbestemmelse, eller beskytter dem mot

urimelige belastninger.

Enkeltpersoner som inngår i svakstilte grupper, kan ønske å ikke bli gjenstand for forskning i frykt for at gruppen som helhet kan framstå i et uheldig lys i offentligheten. I slike tilfeller får kravene om informasjon og samtykke særlig vekt. På den andre siden har samfunnet en legitim interesse av å kartlegge levekår, for eksempel med hensyn til hvor godt støtteordninger fungerer, og av å kartlegge veier inn i og ut av destruktiv og antisosial atferd. Beskyttelse av en utsatt gruppe kan i noen tilfeller virke mot sin hensikt. Det kan snarere være storsamfunnet som beskyttes mot innsikt i diskriminerings- og utstøtingsprosesser.

Forskere som samler informasjon om personers og gruppers egenskaper og atferd, bør være forsiktige med å operere med inndelinger eller betegnelser som gir grunnlag for urimelig generalisering og i praksis medfører stigmatisering av bestemte samfunnsgrupper.

22. Forskningens uavhengighet

Forskeren bør unngå å komme i et avhengighetsforhold til informanter.

Utforskning av samfunnsproblemer kan avdekke kritikkverdige eller ulovlige forhold som for eksempel planer om voldelige handlinger, eller omsorgssvikt overfor barn. Dette kan bringe forskeren i en lojalitetskonflikt, spesielt på grunn av kravet om konfidensialitet. Forskeren må ikke bli medskyldig i ulovligheter, selv om det kanskje skulle være til fordel for forskningen. Uten hensyn til taushetsplikt har forskeren en rettslig plikt til å avverge alvorlige fremtidige lovbrudd, for eksempel ved anmeldelse til barnevernet eller politiet. Forskning i kriminelle miljøer kan skape konflikt mellom lojaliteten overfor løfter om konfidensialitet til informanter og plikten til å anmelde pågående eller planlagte alvorlige kriminelle handlinger. Slike konflikter kan forebygges blant annet ved å tydeliggjøre grensene for løftet om konfidensialitet overfor informanter.

Utover det som følger av denne rettslige plikten, kan det i enkelte tilfeller være riktig at forskeren lar hensynet til vern om enkeltindivider – for eksempel barn – veie tyngre enn kravet om konfidensialitet overfor informanter. Dette kravet tilsier at eventuell vitenskapelig rapportering om kritikkverdige forhold skjer i en generell form, uten henvisning til enkeltpersoner.

23. Vern av kulturminner

Forskeren bør ta tilbørlig hensyn til verneinteressene knyttet til alle former for kulturminner.

Behovet for å bevare steder, minnesmerker, gjenstander, tekster, arkiver, levninger og opplysninger om tidligere tider bygger på dagens og fremtidige generasjoners interesse i å tilegne seg kunnskap om egen og andres historie og kultur. I behandlingen av menneskelige levninger fra arkeologiske utgravninger bør forskeren være spesielt oppmerksom på de etiske problemstillingene som er knyttet til forskning på denne typen materiale. Menneskelige levninger fra tiden før reformasjonen (år 1537), samt samiske levninger eldre enn 100 år, er automatisk fredet etter kulturminneloven. Andre levninger fra etterreformatorisk tid har med enkelte unntak ikke denne beskyttelsen. Fordi også levninger fra perioden etter 1537 kan ha stor forskningsmessig interesse, bør også nyere levninger fra arkeologiske utgravninger beskyttes for å kunne inngå som kildemateriale for fremtidige generasjoner.²²

Perspektiver og forskningsinteresser skifter fra generasjon til generasjon. Dette innebærer at også informasjon om vår egen tid bør bevares slik at den kan gjøres til gjenstand for forskning av fremtidige generasjoner. Forskning som ødelegger kildemateriale, reiser spesielle etiske problemer. Informasjonsverdien må avveies mot graden av ødeleggelse eller endring av forskningsobjektene. Vi må forske på en slik måte at senere forskere ikke hindres i å tilegne seg det de måtte anse som viktig.

Hensynet til forskningsmaterialets opprinnelses- og eierhistorie (proveniens) krever særlig oppmerksomhet. Forskere og forskningsinstitusjoner bør utvise aktsomhet og ikke i forskningsøyemed tilegne seg kulturminner som ikke har klarlagt, eller har omstridt, opprinnelses- og eierhistorie. Det samme kan gjelde for annet kildemateriale, også skriftlig, som ikke er fremkommet på en åpen, redelig og etterprøvable måte. Forskning på materiale med tvilsomt opphav bør normalt unngås.

24. Forskning i andre kulturer

Forskning i andre kulturer enn forskerens egen stiller spesielle krav til dialog med representanter for den kulturen som studeres.

Kravene til samtykke fra enkeltpersoner som lever i samfunn som skal utforskes, må kombineres med kunnskap om og respekt for lokale tradisjoner og etablerte autoritetsforhold. Forskeren bør i størst mulig grad samarbeide med lokalbefolkning, representanter for den

---

18 Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget), [Etiske retningslinjer for forskning på menneskelige levninger](#), Oslo 2013.

aktuelle kultur, samt lokale myndigheter. Ønsker om lokal medbestemmelse eller kontroll kan skape konflikter i forhold til forskningens krav om kvalitet og uavhengighet. Dette stiller store krav til planlegging og gjennomføring av prosjekter.

Ved forskning på utsatte kulturer, som minoritetskulturer, bør man være særlig varsom med å operere med inndelinger eller betegnelser som gir grunnlag for urimelig generalisering. Liknende hensyn gjelder også når det er avstand i tid. Forskeren bør unngå å bidra til nedvurdering av mennesker fra tidligere historiske epoker og slik motvirke tendenser til samtidsprovinsialisme. Her, som ellers, må forskere innen humaniora og samfunnsvitenskap skille tydelig mellom dokumentasjon og vurdering.

25. Grenser for kulturell anerkjennelse

Forskeren må veie hensynet til anerkjennelse av kulturell forskjell opp mot hensynet til andre fundamentale verdier og allmenne menneskerettigheter.

Respekten og lojaliteten overfor de kulturer hvor forskning foregår, medfører naturligvis ikke at man må akseptere forhold som diskriminering eller kulturelt begrunnede overgrep. Ved normativ analyse av slike forhold, må det tydelig skilles mellom beskrivelse av normer og praksiser i den studerte kultur, og forskerens normative drøfting av disse forholdene i lys av presiserte verdistandarder.

Forskeren må vise særlig aktsomhet ved forskning på fenomener som kulturelt begrunnede overgrep mot liv og helse eller brudd på andre menneskerettigheter.

D) FORSKERSAMFUNNET

26. Vitenskapelig redelighet

Forskere og forskningsinstitusjoner skal etterleve og fremme normer for vitenskapelig redelighet.

Uredelighet dreier seg om brudd på vitenskapens sannhetsbestrebelse og undergraver både forskeres og forskningsmiljøers troverdighet. Eksempler på alvorlige normbrudd er fabrikkering og forfalskning av datamateriale og plagiat. Kravet om vitenskapelig redelighet gjelder uavkortet i alle typer av forskning. Institusjonene plikter å ha rutiner som forebygger uredelighet og fremmer redelighet. Institusjonene skal også ha prosedyrer for å håndtere mistanker og beskyldninger om vitenskapelig uredelighet.

Universiteter, høyskoler og andre undervisningsinstitusjoner har et særskilt ansvar for at studenter og andre får opplæring i redelighetsnormer. Det innebærer at normer for god henvisningsskikk formidles i undervisning og veiledning gjennom hele studietiden, og at etablerte forskere er gode rollemodeller i sin undervisnings- og forskningspraksis. I og med at undervisningen her er forskningsbasert, formidles grunnleggende forskningsetiske normer kontinuerlig til studenter.

27. Plagiat

Plagiat av andres tekst, materiale, ideer og forskningsresultater er uakseptabelt og innebærer et alvorlig brudd på etiske standarder.

Å plagiere er, i forskningsetisk forstand, å stjele stoff fra andre forfattere og forskeres arbeider og presentere det som sitt eget. Forskere som bruker andres ideer eller siterer fra publikasjoner eller forskningsmateriale, skal oppgi sine kilder. Den groveste formen for plagiat er ren avskrift. Plagiat kan imidlertid også ta andre og mer raffinerte former, og gjelde avgrensede resultater, ideer, hypoteser, begreper, teorier, tolkninger, design m.m. Det å henvise til et annet arbeid tidlig i ens egen tekst, og deretter gjøre omfattende bruk av det uten videre henvisninger, er også plagiat.

Forskning bygger i stor grad på andres materiale, data, og forskningsresultater. Noen enkle grunnleggende arbeidsregler kan bidra til å avverge plagiat. Det er viktig å skille mellom direkte gjengivelse av andres tekster og parafrasering både i noteapparatet og i

teksten. Parafisering må ikke ligge så tett opp til originalteksten at det i realiteten er tale om sitat. Hvis flere parafiseringer hektes rett på hverandre, kan det være fare for at hele argumentasjonen er andres. Den som plagierer undergraver ikke bare sin egen anseelse som forsker, men også forskningens troverdighet. Forskningsinstitusjoner har ansvar for å være på vakt mot plagiat.

28. God henvisningsskikk

Alle forskere og studenter skal etterstrebe god henvisningsskikk.

Forskere og studenter er forpliktet til å gi nøyaktige henvisninger til den litteratur som brukes, også der det er snakk om egne publiserte og upubliserte arbeider. Det bør vanligvis refereres til bestemte sider, avsnitt og kapitler. Det forenkler etterprøving av påstander og argumentasjon, inklusive bruken av kilder. Disiplinene og de forskningsutførende enhetene har ansvaret for å etablere og formidle regler for god henvisningsskikk, skape forståelse for slike normer, sørge for at de følges og reagere på brudd. Den enkelte forfatter og forsker må utøve sin virksomhet med intellektuell integritet og omgås både primært og sekundært kildemateriale med redelighet. Faglige veiledere har et særlig ansvar for å følge opp studenters forskningsetiske kunnskaper og holdninger slik at de i framtidige arbeider praktiserer god henvisningsskikk. Forskere bør unngå å gjenbruke egne tekster eller deler av tekster de tidligere har publisert i nye publikasjoner, uten å gjøre eksplisitt rede for dette, f.eks. i forord eller fotnoter.

29. Medforfatterskap

Forskere skal følge god publiseringspraksis, respektere andres bidrag og følge anerkjente standarder for medforfatterskap og samarbeid.

Vitenskapelig publisering er avgjørende for å sikre forskningens åpenhet og etterprøvbarehet. Samtidig reiser publisering ulike forskningsetiske utfordringer og dilemma. Forskersamfunnet er preget av sterk konkurranse og publiseringspress, som ofte setter forskningsetiske normer under press. Normen om originalitet kan for eksempel lett komme i konflikt med normen om ydmykhet, og ulikhet i autoritet og maktforhold kan komme i konflikt med forskerens integritet og uavhengighet. Medforfatterskap er også knyttet til fordeling av ansvar mellom ulike bidragsytere, ikke minst ved mistanke om uredelighet.

Bare de som faktisk har bidratt til analysen og arbeidet med selve teksten til en vitenskapelig publikasjon, skal være oppført som medforfattere. Rettmessig forfatterskap oppfattes som definert ved fire kriterier (jf. Vancouver-konvensjonen):

1. Forskeren skal ha bidratt vesentlig til idé og utforming ELLER datainnsamling ELLER analyse av data.
2. Forskeren skal ha bidratt til utarbeiding av manuskript ELLER kritisk revisjon av publikasjonens intellektuelle innhold.
3. Forskeren skal ha godkjent den endelige versjonen før publisering.
4. Forskeren skal kunne stå inne for og holdes ansvarlig for arbeidet i sin helhet (om enn ikke nødvendigvis alle tekniske detaljer) med mindre annet er spesifisert.

Det er altså tilstrekkelig for å kvalifisere som forfatter at man har bidratt til det intellektuelle arbeidet med artikkelen i vid forstand, for eksempel samlet inn data, kritisk revisjon og godkjenning av sluttproduktet. Andre kan krediteres eller takkes for sitt bidrag («Acknowledgements»).

Alle former for æresforfatterskap («Honorary authorship») er uakseptabelt. Forfatterskap skal begrenses til dem som har gitt et vesentlig intellektuelt bidrag til forskningen. Generell veiledning, fremskaffing av finansiering eller innhenting av data kvalifiserer ikke i seg selv til medforfatterskap.

Det bør avtales så tidlig som mulig i forskningsprosessen, ikke minst i større og tverrfaglige forskningsprosjekt, hvem som skal være med som medforfatter av en publikasjon, samt hvordan ansvar og arbeidsoppgaver skal fordeles mellom forfatterne.

30. Etterprøving og etterbruk

Forskningsmateriale bør gjøres tilgjengelig for andre forskere for etterprøving og etterbruk.

For å kunne drøfte holdbarheten i forskeres analyser, må andre forskere kunne få innsyn i data og annet relevant materiale, såfremt dette ikke bryter med hensynet til personvern eller kravet om konfidensialitet.

De som har ansvar for innsamlingen av materialet har som hovedregel førsterett til bruken. Data som er samlet inn for offentlige midler, skal etter en kortere periode gjøres allment tilgjengelig.

31. Habilitet

Forskere plikter å bekjentgjøre og vurdere mulige interessekonflikter og rollekonflikter.

Inhabilitet kan svekke forskningens etterrettelighet og uavhengighet, ved for eksempel å bidra til publiseringsskjevhet eller selektiv rapportering. Enhver forsker plikter å respektere krav til egen og samarbeidspartneres habilitet. Man bør unngå å delta i godkjenning, finansiering eller bedømmelse av egen forskning eller av denne forskningens direkte konsekvenser. En forsker bør for eksempel ikke delta i evalueringen av tiltak som vedkommende har vært med på å utvikle eller iverksette, eller som er resultat av egen forskning.

Krav om habilitet er ikke utelukkende den enkelte forskers ansvar, men også institusjonens. Forskningsinstitusjoner bør rutinemessig reise spørsmål om habilitet i saker der dette er relevant. Generelt gjelder at åpenhet og diskusjon om habilitet bør etterstrebes ved institusjonene og i forskersamfunnet.

Etiske hensyn er ofte videre enn rent juridiske bestemmelser. Inhabilitet kan skade forskningens kvalitet også indirekte, ved at personer som er part eller interessent gjør sitt syn gjeldende uten selv å delta i forskningen. I enkelte tilfeller er det ikke kun hensynet til forskningens troverdighet som er relevant, men også dens objektivitet. Om det med rimelighet kan reises tvil om en forskers habilitet og eventuelle interessekonflikt, kan dette bidra til å svekke tilliten til forskningen både i mindre miljøer og i den bredere offentlighet.

32. Forpliktelse i kollegiale forhold

Forskere skal arbeide i samsvar med forskningsetiske normer, for eksempel om åpenhet, saklighet og vilje til (selv)kritikk, og derved bidra til miljøer som fremmer god forskning.

Forskningsinstitusjonene skal tilrettelegge for et miljø som fremmer god forskning. Man må opprettholde en fruktbar diskusjonskultur og produktiv forvaltning av faglig uenighet. Det bør stimuleres til allsidig rekruttering. Kritikk må ikke knebles under henvisning til lojalitetsforpliktelser eller krav om lydighet. Saklighetsnormer skal holdes i hevd, som kravet om å unngå tendensiøse gjengivelser av forskere med andre synspunkter enn ens egne. Gjennom gjensidig orientering og konstruktiv kritikk må forskerne sørge for at forskningen i miljøet blir best mulig. Miljøene må opprettholde høye metodekrav og oppmuntre til saklig debatt om forskjellige metoders og analysemåters anvendelsesområder og begrensninger.

Gode forskningsmiljøer er preget av forskere som faktisk leser hverandre, som gir

hverandre positiv og negativ kritikk. Det er brudd på forskningsetiske normer hvis forskere holder tilbake vesentlig kritikk og ikke går ut i relevante miljøer med denne for å få problemene allsidig belyst. Dette er i tråd med en vitenskapelig norm om organisert, systematisk skepsis. Relevante miljøer vil kunne omfatte bredere offentligheter utenfor spesialistmiljøet.

Alle fag er preget av konkurrerende skoleretninger, og kanskje uenighet om vitenskaps-teoretiske grunnlagsspørsmål. De som er ansvarlige for faglige bedømmelse av andres arbeid må derfor være villige til å ta opp til seriøs vurdering argumenter og tenkemåter som anerkjennes innen andre forskningstradisjoner enn deres egne. Faglige bedømmelser skal preges av faglig grundighet, saklighet og åpenhet. Forskere deltar ofte i vurderinger for vitenskapelige stillinger. De vurderer masteroppgaver, doktoravhandlinger, prosjektsøknader, tidsskriftartikler og lignende. I slike sammenhenger må bedømmeren vurdere egen habilitet og arbeide saklig og objektivt.

33. Forholdet mellom student og veileder

Veilederen plikter å ha studentenes beste for øye og ikke utnytte deres avhengighet til egen fordel. Det gjelder både faglige resultater og personlige forhold.

Veileder må være bevisst den asymmetri som eksisterer i veiledningssituasjonen. Faglig autoritet må ikke utnyttes til egen fordel eller brukes krenkende overfor studenten. Veileder må ikke utnytte studentens avhengighetsforhold.

Dersom veilederen ønsker å bruke materiale fra studentens ennå ikke avsluttede arbeid i egen forskning, må det inngås en avtale om dette. Dersom studenten selv har samlet sitt materiale, bør slik bruk først skje etter at studenten anser seg ferdig med materialet, normalt etter avlagt eksamen. Institusjonen bør utarbeide en standardisert avtale for dette. Veileder må praktisere god henvisningsskikk i sin bruk av studentens materiale og arbeider. Veiledere bør være varsomme med hvordan studenters arbeid brukes av andre før det er ferdig, og hvordan veilederens medvirkning skal tilkjennegis. Studenter bør på tilsvarende måte praktisere god henvisningsskikk i forhold til sine veiledere.

I et veiledningsforhold kan det oppstå doble relasjoner som kan føre til et habilitetsproblem ved bedømming av kandidatens arbeid. Det er ikke bare kandidatens integritet som skal beskyttes, men også veilederens. Ingen skal kunne reise tvil om grensene mellom det private og det yrkesmessige, ei heller om veilederes upartiskhet og uhildethet. Om det utvikler

seg et altfor tett forhold mellom veileder og kandidat, bør hovedregelen være at veilederforholdet brytes.

34. Veileder og prosjektleders ansvar

Veileder og prosjektleder må ta ansvar i forhold til de forskningsetiske problemer som studenter eller prosjektmedarbeidere stilles overfor.

Veiledere og prosjektlederes ansvar innbefatter hensynet til forskningsdeltakere og andre som berøres av prosjektene til studenter og medarbeidere. De må også ta ansvar i forhold til de problemer som kan oppstå for den eller de som utfører prosjektet, dersom forskningen kan antas å bli spesielt belastende for disse. Veiledere og prosjektledere har også et medansvar ved formidling fra prosjektene. Ansvarer omfatter også avklaring av forskningsetiske utfordringer.

E) OPPDRAGSFORSKNING

35. Balanse mellom ulike typer forskning

Det er et overordnet forskningspolitisk ansvar å opprettholde balanse mellom ulike typer forskning, både mellom ulike fagområder og mellom oppdragsforskning og forskerstyrt forskning (grunnleggende og anvendt). Både forskere og forskningsinstitusjoner skal sikre at forskningens finansiering og organisering ikke bryter med forskningens krav om åpenhet og etterrettelighet

Forskningsmiljøene fungerer i et samspill med det øvrige samfunnet. Når samfunnet finansierer forskning, er det fordi det venter å få noe igjen. Samfunnets forventinger om nytte og relevans er ikke uforenelig med forskningens frihet og uavhengighet, men det stiller tydelige krav til åpenhet omkring kontraktvilkår, eierskap, hemmelighold og rett til publisering. Kunnskap er et kollektivt gode, og hvis forskningen privatiseres i for stor grad, vil forskernes mulighet til å påvirke kunnskapsutviklingen hemmes og hele samfunnet vil tape. Samtidig utgjør oppdragsforskning, der eksterne oppdragsgivere bestemmer tema, en viktig del av den samlede kunnskapsutviklingen i samfunnet. Det må derfor være en balanse mellom oppdragsforskning og forskerstyrt forskning.

36. Styring av forskningsoppdrag

Både offentlige og private oppdragsgivere har en legitim rett til å fastsette rammene for forskningsoppdrag, så lenge de ikke er i strid med de øvrige krav som stilles til forskningen. Det fritar imidlertid ikke forskerne og forskningsinstitusjonene for medansvar for de avtaler som de inngår med oppdragsgivere.

En forsker eller en forskningsinstitusjon formidler ikke bare sine resultater, men forvalter også hele forskersamfunnets troverdighet som kilde til kunnskap. Oppdragsgiver har rett til å styre eller påvirke tema og problemstillinger, men ikke metodevalg, resultater og konklusjoner som trekkes på grunnlag av resultatene. Både forskningsinstitusjonene og de enkelte forskerne har rett og plikt til å påpeke begrensninger i forskningsoppdraget, for eksempel ved bruk av resultatene i forhold til planlagte politiske beslutninger.

37. Forskerens ansvar i forskningsprosjekter

Forskere som inngår i større forskningsprosjekter har et medansvar for de prosjektene han eller hun er med på. Den enkelte forskers bidrag i forskningsprosjektet bør gjøres klart.

Når forskning organiseres som store, hierarkisk styrte prosjekter, blir forholdet mellom den enkelte forsker og prosjektledelsen analogt til forholdet mellom forsker/forskningsinstitusjon og oppdragsgiver. Hvis den enkelte forsker opplever konflikt mellom lojalitet til institusjonen eller prosjektet og en etisk forsvarlig fremgangsmåte, er utgangspunktet at den enkelte har et medansvar for hva han eller hun er med på, samt for å varsle om forhold som ikke er forskningsetisk forsvarlig.

Opphavsrett og rett til publisering må reguleres gjennom klare avtaler. Dette gjelder også forholdet mellom oppdragsgiver, forskningsinstitusjon og forsker i forbindelse med oppdragsforskning og utredninger.

38. Forskeres uavhengighet

Forskere og forskningsinstitusjoner skal sørge for å opprettholde uavhengighet i forhold til oppdragsgiver.

Forskere og forskningsinstitusjoner må unngå avhengighet til oppdragsgiver, som er egnet til å svekke deres upartiskhet og den vitenskapelige kvaliteten av forskningen. En uunngåelig kilde til avhengighet er at en oppdragsgiver finansierer forskningen. Dette er spesielt tilfelle dersom en enkelt oppdragsgiver står for en vesentlig del av institusjonenes eller den enkelte forskers samlede inntekter. Det er derfor viktig å unngå at sammenfallet mellom egeninteresse og oppdragsgivers interesse blir så betydelig at det truer evnen til å opptre uavhengig (egeninteressesetrusselen). Salg av rådgivnings- eller konsulenttjenester til aktører som også har interesse i utfallet av forskningen, er et annet forhold som kan øke egeninteressesetrusselen.

Ikke-økonomiske relasjoner kan også utgjøre en trussel mot forskningens uavhengighet. Personlige bånd, enten som følge av familie eller som et resultat av langvarige forbindelser mellom forskningsinstitusjon/forsker og de som deltar i forskningsprosjekter, kan føre til avhengighet på flere måter. Dels kan slike bånd føre til at forskningen blir brukt i en advokatrolle for enkelte parter (partsrepresentanttrusselen), dels kan de føre til at det ikke blir tilstrekkelig distanse mellom forskning og forskningssubjekt (fortrolighetstrusselen), og dels kan det føre til at uavhengigheten trues fordi de som deltar i forskningen er i posisjon til å øve innflytelse på forskeren (presstrusselen).

Rollen som uavhengig forsker kan i visse situasjoner komme i konflikt med andre roller forskere kan inneha, for eksempel rollen som rådgiver eller konsulent. I den grad forskeren påtar seg oppdrag som kan svekke tilliten til institusjonens troverdighet, er det som et minimum nødvendig å opplyse om disse forholdene. I noen situasjoner vil rollekonflikten være så sterk at rollene ikke bør forenes.

39. Åpenhet om finansiering

Det påligger både oppdragsgivere og forskere å gjøre offentlig kjent hvem som finansierer forskningen.

Det bør være klart hvem som finansierer forskningen. Åpenhet om finansiering vil kunne gjøre det lettere for forskere å beskytte seg mot utilbørlig press fra den som finansierer og dermed sikre forskernes frihet og upartiskhet. I tillegg har oppdragsgivere et rimelig krav på at det offentliggjøres hvilken forskning de har gitt støtte til.

Ved publisering og bruk av resultater har forskeren et selvstendig ansvar for å være tydelig og åpen om alle bindinger (oppdragsgiver og finansiering etc.) som kan ha betydning for tilliten til den forskningen/utredningen som er utført.

40. Fremstilling og bruk av forskningsresultatene

Både oppdragsgivere og forskere har et ansvar for å hindre at resultatene av forskningen fremstilles på en misvisende måte. Det er uetisk å avgrense emnet for forskningen med sikte på å få frem særlig ønskelige resultater, eller fremstille resultatene fra forskningen på en bevisst skjev måte.

Oppdragsgiveren må ikke kunne holde tilbake forskningsresultater slik at de funn som blir kjent gir et fordreid bilde av ett eller flere saksforhold. Forskeren må kunne beskytte seg mot utilbørlig press fra oppdragsgiveren til å trekke bestemte konklusjoner, og bør i visse situasjoner benytte sin rett til å avbryte oppdrag.

Oppdragsgiveren må godta at forskeren har rett til å drøfte sitt mandat som del av forskningsrapporteringen, for eksempel for å peke på at åpenbare faglige eller praktisk relevante perspektiver, tolkninger og hensyn er utelatt i mandatet. Kravene til kildemateriale og holdbar argumentasjon får spesiell vekt når forskningen kan få konsekvenser for omdømmet eller integriteten til enkeltpersoner eller grupper, eller når den kan påvirke

politiske beslutninger. I slike tilfeller er det særlig viktig at forskeren drøfter alternative tolkninger av sine funn eller påpeker vitenskapelig usikkerhet. Hvis resultatene blir brukt på en selektiv eller tendensiøs måte av oppdragsgiver, er forskeren forpliktet til å påpeke dette og kreve at den misvisende fremstillingen blir korrigert.

41. Rett og plikt til offentliggjøring

Kunnskap er et kollektivt gode, og alle forskningsresultater bør som hovedregel publiseres. Det er også viktig for at resultatene kan etterprøves.

Som hovedregel har forskeren rett og plikt til å offentliggjøre fullstendige beskrivelser og resultater av forskningsprosjektet. Dette kan være viktig både for å hindre at forskningsresultatene fremstilles selektivt eller på en skjev måte, og for å gi andre mulighet til å etterprøve resultatene.

Bedrifter og offentlige etater kan imidlertid ha et legitimt ønske om å beskytte seg og sine interesser. Likeledes kan nasjonale sikkerhetshensyn, eller forhandlingsstrategier tilsi at publisering utsettes, i spesielle tilfeller at resultatene ikke blir offentliggjort, eller at offentliggjøring utsettes en viss tid. Med unntak av slike hensyn, samt hensyn til personvern, skal både oppdragsgiver og forsker tilstrebe at offentligheten får tilgang til resultatene. Eventuelle begrensninger i retten til offentliggjøring skal kontraktfestes ved oppstarten av prosjektet.

F) FORSKNINGSFORMIDLING

42. Formidling som faglig oppgave

Forskere og forskningsinstitusjoner skal sørge for at vitenskapelig kunnskap formidles til et bredere publikum utenfor forskningsmiljøet.

Forskningsformidling er å kommunisere innsikter, arbeidsmåter og holdninger («vitenskapens ethos») fra spesialiserte forskningsfelt til personer utenfor feltet («popularisering»), inklusive bidrag til samfunnsdebatter med vitenskapsbasert argumentasjon. Det kan både dreie seg om formidling av etablerte innsikter i faget og resultater fra nyere forskning. Formidling er rettet til utenforstående, både spesialister innenfor andre fagområder og personer uten vitenskapelig bakgrunn. Forbindelsene mellom forskning og formidling er særlig tette i humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag, hvor det ikke er uvanlig at det vitenskapelige bidrag samtidig er et formidlingsbidrag. For enkelte typer forskning er det heller ikke alltid en klar grenseoppgang mellom forskning og formidling fordi formidlingen for eksempel inngår i en samfunnsdebatt som igjen påvirker forskningsspørsmålene og -svarene. Strategisk forskningskommunikasjon er en del av forskningens institusjonsforvaltning og dermed noe annet enn forskningsformidling.

Mange mennesker ønsker å få vite hva forskere har funnet ut. Et sentralt motiv for forskningsformidling, er å tilfredsstille slik intellektuell nysgjerrighet. Formidling er også uttrykk for et demokratisk krav. Formidling skal bidra til opprettholdelse og utvikling av kulturelle tradisjoner, informert offentlig meningsdannelse og til spredning av samfunnsrelevante kunnskap. Samfunnet har investert store summer i forskning og skal få del i resultatene.

43. Krav til individer og institusjoner

Det påligger forskningsinstitusjonene å legge forholdene til rette for en mangfoldig og omfattende forskningsformidling, preget av kvalitet og relevans.

Forskningsformidling setter etiske krav både til individer og institusjoner. Formidling kan fremmes med alminnelige tiltak som krav ved ansettelse, opplæring og insitament knyttet til ressurstildeling. Universiteter og høyskoler har et særskilt ansvar for å formidle kunnskap, resultater og vitenskapelige normer både i undervisningen av studenter og til offentlig

forvaltning, kulturliv og næringsliv. Formidling bør også stimuleres ved at arenaer for læring og debatt brukes og videreutvikles, det kan gjelde arenaer som kronikker, forelesningsrekker, lekfolkkonferanser og høringer.

I Grunnlovens § 100, heter det: «Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for en aaben og oplyst offentlig Samtale». Også vitenskapene skal bidra til slike offentlige samtaler. Demokratiske rettsstater med velfungerende offentlig forvaltning og markedsøkonomi, er avhengige av soner i det sivile samfunn, som ikke først og fremst er preget av lønnsomhetsprinsipper og forvaltningslogikk, men av at det er argumenter som skal telle.

God formidling krever samspill og samarbeid mellom forskningsinstitusjoner og andre institusjoner, som massemedier, skoler, kunstinstitusjoner, livssynssamfunn og frivillige foreninger. Formidlingen kan skje med varierende deltakelse fra forskere og andre (som journalister eller lærere), være skriftlig, muntlig eller basert på andre tilnærminger (som utstillinger og elektroniske medier). Alle som deltar i slik formidling, er underlagt formidlingsetiske normer.

44. Tverrfaglig diskusjon og demokratisk allmennhet

En viktig del av forskningsformidlingen i et moderne samfunn bør bestå i gjensidig popularisering (oversettelse) mellom spesialister fra forskjellige forskningsområder.

Mange av de store utfordringer samfunnet står overfor, f.eks. knyttet til økologi, globalisering eller menneskerettigheter, krever integrasjon av forskjellige typer vitenskapelig kunnskap. Selv om utdanningsnivået stadig stiger, minsker ikke behovet for forskningsformidling. Fortidens allmue finnes ikke lenger. Vi er alle – også forskere – medlemmer i en demokratisk allmennhet, med et vedvarende behov for slike oversettelser. Utvikling av flerfaglige fora innenfor forskningsinstitusjonene gir godt grunnlag både for kommunikasjon mellom spesialister fra forskjellige fag og for kommunikasjon med en bredere offentlighet utenfor institusjonene.

Tverrfaglig diskusjon kan tydeliggjøre grunnleggende krav til vitenskapelig diskusjonskultur. Forskeren må formulere seg tilstrekkelig klart slik at forskere fra andre områder og andre deltakere i ordskiftet kan ta begrunnet stilling til det som hevdes. Som i internvitenskapelig diskusjon, skal gjengivelser av andres bidrag ikke være tendensiøse og meningsmotstandere må ikke gjøres til stråmenn for urimelige synspunkter.

Normen om vitenskapelig ydmykhet i forståelsen av virkelighetens kompleksitet, – enkeltfagenes begrensninger og vitenskapelig usikkerhet – bør stå sentralt i formidling. Begrensninger i eget fagperspektiv og egen kompetanse i forhold til det aktuelle saksfelt bør klargjøres, noe som kan lette leserens vurdering av om andre faglige perspektiver kunne føre til andre oppfatninger. Slik tverrfaglig og tverrinstitusjonell diskusjon kan fungere som en form for utvidet fagfelleevaluering.

45. Deltakelse i samfunnsdebatt

Forskere bør bidra til det offentlige ordskifte med vitenskapsbasert argumentasjon. Forskere bør uttrykke seg saklig og med klarhet for å unngå tendensiøse tolkninger av forskningens resultater.

Slik deltakelse betyr at forskere bruker sin vitenskapelige kompetanse som grunnlag for bidrag til offentlig meningsdannelse. Det kan dreie seg om informasjon på et område som er oppe til debatt, at man tar begrunnet stilling til kontroversielle temaer, eller at man søker å sette nye temaer på den offentlige dagsorden.

Forskere har et ansvar for å ytre seg saklig og presist slik at forskningen ikke kan tolkes tendensiøst og utnyttes i politiske, kulturelle, sosiale og økonomiske sammenhenger. Forskere bør også engasjere seg i diskusjoner om rimelig tolkning av og forsvarlig bruk av forskningsresultater. Også andre grupper har ansvar for rimelighet og forsvarlighet i denne sammenheng, som informasjonsavdelinger, massemedier, partier, interesseorganisasjoner, bedrifter og forvaltningsorganer.

Deltakelse i samfunnsdebatt setter store krav til saklighet, begrunnelse og klarhet. Det kan være uklare overganger mellom deltakelse i samfunnsdebatt som fagperson og som vanlig samfunnsborger. Forskeren bør angi sitt fagfelt, og ikke bare sin grad eller posisjon, når han eller hun opptrer som fagekspert. Når fagpersonen deltar som samfunnsborger, bør det ikke brukes tittel eller henvises til særskilt vitenskapelig kompetanse.

46. Formidling og etterrettelighet

Kravet om etterrettelighet er like sterkt ved forskningsformidling som ved forskningspublisering.

Mottakeren av populærvitenskapelige fremstillinger har som regel verken tid eller kompetanse til å etterprøve påstandene som settes frem fra spesialiserte forskere. Dette bygger opp om at kravet til etterrettelighet her er like stort som ved vitenskapelig publisering.

Noteapparater og litteraturlister kan virke tyngende, men hjelper samtidig den interesserte leser med å finne frem i en stor litteratur. Det er også viktig å huske at spesialister i andre fag hører til i det relevante publikum, og at en stor andel av befolkningen har utdanning utover videregående skole.

Forskere kan dele hypoteser, teorier og foreløpige funn med offentligheten underveis i et prosjekt, men skal være varsom med å presentere foreløpige resultater som endelige. Samtidig kan forskningen ofte bli bedre ved at forskeren er i dialog med berørte parter underveis i forskningsprosjektet.

47. Tilbakeføring av forskningsresultater

Forskeren har en spesiell forpliktelse til å tilbakeføre forskningsresultatene til deltakerne på en måte som er forståelig og forsvarlig.

Informanter som deltar i forskning har krav på å få noe tilbake. Dette gjelder også forskning hvor store informantgrupper er involvert. Offentlig forskningsformidling kan være med på å oppfylle dette kravet, der hvor direkte kontakt med hver enkelt informant ikke er mulig.

Informanter skal også ha anledning til å korrigere misforståelser der det er mulig. Forskeren skal derfor tilrettelegge resultatene slik at sentrale funn og innsikter formidles på en måte som er forståelig for mottakerne.

VEDLEGG 1: De nasjonale forskningsetiske komiteene – Faste oppgaver

Gitt av Kunnskapsdepartementet, desember 2014.

FEK – organisasjon

Virksomheten *De nasjonale forskningsetiske komiteene* (FEK) er en viktig del av det norske forskningssystemet, og skal fremme god og etisk forsvarlig forskning. Gjennom forebyggende arbeid, rådgiving og gransking av enkeltsaker om mulig uredelig forskning skal FEK bidra til at forskning i offentlig og privat regi skjer i henhold til anerkjente etiske normer.

De nasjonale forskningsetiske komiteene ble etablert i 1990 etter et forslag i St.meld. nr. 28 (1988-89). Med virkning fra 1. januar 2013, ble FEK opprettet som et eget forvaltningsorgan under Kunnskapsdepartementet. De tre forskningsetiske komiteene og Granskingsutvalget er del av forvaltningsorganet.

Virksomheten skal drives i samsvar med forskningsetikkloven med forskrifter, Stortingets prioriteringer i de årlige budsjettvedtakene og departementets årlige tildelingsbrev. Av status som statlig organ følger videre at regelverk som forvaltningslov, offentlighetslov, arkivlov, mållov, statens økonomiregelverk med mer gjelder for FEK (sekretariatet og alle komiteer og utvalg). Det er et ansvar for den samlede virksomheten å sørge for hensiktsmessig arbeidsdeling og samarbeid mellom sekretariat, komiteer og utvalg.

Det forskningsetiske komitésystemet er lovfestet i forskningsetikkloven. Loven slår fast prinsippet om at komiteer og utvalg oppnevnt i medhold av denne loven skal være faglig uavhengige statlige organer. Dette innebærer at komiteer og utvalg ikke kan instrueres når det gjelder faglige vurderinger.

Etter forskningsetikkloven skal det være nasjonale forskningsetiske komiteer som til sammen dekker alle fagområder, og et Granskingsutvalg. Departementet oppretter komiteer og bestemmer ansvarsområdene. Forskriften til forskningsetikkloven regulerer oppnevning og sammensetning av komiteene og utvalget.

Oversikt over komiteer og utvalg:

Nasjonal forskningsetisk komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) har som ansvarsområde den forskningsetiske virksomheten innenfor samfunnsvitenskap og humaniora, innbefattet jus og teologi.

Nasjonal forskningsetisk komité for naturvitenskap og teknologi (NENT) har som ansvarsområde den forskningsetiske virksomheten innenfor naturvitenskap og teknologi, industri-, landbruks- og fiskeriforskning, samt de deler av bio- og genteknologisk forskning som ikke dekkes av medisin.

Nasjonal forskningsetisk komité for medisin og helsefag (NEM) har som ansvarsområde den forskningsetiske virksomheten innenfor det medisinske og helsefaglige fagområdet.

Granskingsutvalget er et nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning. Utvalget skal uttale seg om forskning i Norge har vært vitenskapelig uredelig.

Patentnemnda: Etter patentloven § 15a skal det være en særskilt etisk nemnd (patentnemnda) som er rådgiver for Patentstyret ved behandling av visse patentsøknader. Nemnda er administrativt lagt til FEK, og er et utvalg under NENT. Patentforskriften kap. 15 gir nærmere regler.

Skjelettutvalget: Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger er et rådgivende organ oppnevnt av NESH, som et utvalg under NESH.

Det ligger til FEK å opprette underutvalg dersom det er behov for det, permanent eller (mest hensiktsmessig) for en periode, innenfor rammene av sin egen virksomhet.

FEK – faste oppgaver

1. FEK skal arbeide for å fremme god og etisk forsvarlig forskning, og bidra i arbeidet med å forebygge vitenskapelig uredelighet
2. FEK skal være en sentral kunnskapsformidler overfor forskere, forskningsinstitusjoner, myndigheter og allmennheten om forskningsetiske spørsmål og en pådriver for debatt på området
3. FEK skal holde seg løpende orientert om aktuelle og potensielle forskningsetiske spørsmål, nasjonalt og internasjonalt.
4. FEK har ansvaret for at de forskningsetiske retningslinjene til en hver tid er gode verktøy for å fremme god og etisk forsvarlig forskning. I tillegg til generelle forskningsetiske retningslinjer skal det finnes forskningsetiske retningslinjer for ulike fagområder etter behov.
5. FEK skal samarbeide med og være en ressurs for de forskningsutførende institusjonene og andre relevante samfunnsaktører i forskningsetiske spørsmål.
6. FEK skal samarbeide med internasjonale forskningsetiske komiteer og organisasjoner om forskningsetiske spørsmål, og arbeide for internasjonalt samarbeid om bl.a. felles forskningsetiske verdier.
7. De nasjonale forskningsetiske komiteene skal være rådgivende organer (forsknings-etikkloven § 3). Komiteene avgjør selv hvordan de vil fylle sin oppgave som rådgivende organ, herunder hvilke saker (generelle og enkeltsaker) de tar opp.
8. NEMs oppgave som klageinstans:
NEM behandler klager over vedtak truffet av de regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK), jf. forskningsetikkloven § 4 og helseforskningsloven § 9, og kan bl.a. gi generelle retningslinjer for saksbehandling og lovtolkning ved førsteinstansen.
9. Granskingsutvalgets særlige forvaltningsoppgave:
  - Utvalget skal vurdere og behandle konkrete saker hvor det er mistanke om alvorlige tilfeller av uredelig forskning.
  - Utvalget bør bidra til at en forsker som urettmessig har fått sitt navn knyttet til en påstand om uredelig forskning, får gjenopprettet sitt omdømme.
  - Utvalget skal samarbeide med institusjoner, bedrifter og oppdragsgivere om behandlingen av sakene.
  - Utvalget skal samarbeide med de nasjonale forskningsetiske komiteene og bidra i arbeidet med å forebygge vitenskapelig uredelighet.
  - Utvalget skal holde seg orientert om tilsvarende arbeid i andre land og samarbeide med eventuelle tilsvarende utvalg i andre land.

KD har fastsatt en veileder for Granskingsutvalgets arbeid (under revisjon). *[Disse oppgavene er hentet fra KDs veileder for Granskingsutvalgets arbeid, og vil bli revidert når arbeidet med*